

Lietuvos kolektyvizacija 1947–1952 m.: VKP(b) CK sprendimai ir kontrolė

VISUOTINĖ PRIEVARTINĖ KOLEKTYVIZACIJA*

Prieš aptariant visuotinės kolektyvizacijos eigą, verta prisiminti, ką apie žemės ūkio kooperacijos principus kalbėjo komunizmo klasikai. Fridrichas Engelsas rašė: „Kai mes gausime valstybės valdžią, negalėsime net pagalvoti apie tai, kad prievarta būtų eksprijuojami smulkūs valstiečiai (nesvarbu, atlyginant ar ne), „tą mes būtinai turėsime padaryti su stambiaisiais žemės savininkais. Mūsų užduotis smulkiųjų valstiečių atžvilgiu visų pirma yra tokia: jų privačią gamybą ir privačią nuosavybę perkelti į draugijas, bet ne prievartiniu būdu, o pavyzdžiu ir siūlant šiam tikslui visuomenės pagalbą.“¹ O štai ką apie kolektyvizmo principus teigė Vladimiras Leninas: „Tačiau Sovietų valdžia negali imtis jokios prievartos; joks įstatymas neverčia to daryti. Žemės ūkio komuna įkuriama savanoriškai, perėjimas prie visuomeninio žemės apdirbimo gali būti tik savanoriškas, šiuo atžvilgiu darbininkų ir valstiečių vyriausybė negali imtis nė menkiausios prievartos, ir įstatymu to daryti neleidžiama. Jei kas nors iš jūsų pastebėjo tokią prievartą, tuomet turėtumėte žinoti, kad tai – piktnaudžia-

vimas, kad tai – įstatymo pažeidimas, kurį mes visomis jėgomis mėginame ištaisyti ir taisysime.“² Josifas Stalinas tokiu svarbiu klausimu sakė: „Leninizmas moko, kad visoks bandymas primesti jėga kolektyvinį ūkį, visoks bandymas prievartos būdu kurti kolūkius gali duoti tik neigiamus rezultatus, gali atstumti valstiečius nuo kolūkinio judėjimo.“³ Taigi tiek marksizmo klasikai, tiek J. Stalinas pasisakė prieš prievartinius kolektyvizacijos metodus. Oficiali J. Stalino retorika turėjo derėti su V. Lenino principinėmis nuostatomis, tačiau kolektyvizacijos įgyvendinimas Sovietų Sąjungoje, o vėliau ir Baltijos respublikose parodė, kad graži marksistinė-lenininė teorija ir kasdienė rūsti praktika radikaliai skiriasi.

„Didysis lūžis“ – J. Stalino sparnuota frazė, kuria jis apibūdino antrojo dešimtmečio pabaigoje vykdytą forsutos industrializacijos ir žemės ūkio kolektyvizacijos politiką Sovietų Sąjungoje. Savo straipsnyje „Didžiojo lūžio metai: XII Spalio metinėms“ J. Stalinas 1929 metus pavadino „didžiojo lūžio metais visuose socialistinės statybos frontuose“, o vienas svarbiausių „lūžio“ komponentų turėjo būti žemės ūkio perėjimas „nuo smulkaus ir atsilikusio individualaus

* Pabaiga. Pradžia žurnalo 2018 m. Nr.2.

ūkio prie stambaus ir naujo žemės ūkio, prie bendro žemės dirbimo, mašinų ir traktorių stočių, artelių, kolūkių, besiremiančių į naują techniką, pagaliau gigantų tarybinių ūkių, aprūpintų šimtais traktorių ir kombainų⁴. Šis „didysis lūžis“, arba giluminė ūkinė, socialinė ir kultūrinė kaimo transformacija, turėjo įvykti ir agrarinėje Lietuvoje, tačiau pirmaisiais pokario metais dėl stipraus antisovietinio ginkluotojo pasipriešinimo ir komunistų valdžios silpnumo provincijoje kuriam laikui buvo atidėtas. 1949 m. pradžioje partizaninis judėjimas jau buvo labai nusilpęs, o valdžios institucijos kaime sustiprėjusios, baigta radikali 1944–1948 m. žemės reforma, be to, 1948 m. iš kaimo ištremti „buožės“ (pasiturintys ūkininkai). Susidarė palankios sąlygos įgyvendinti „didįjį lūžį“, tai yra įvykdyti visuotinę prievartinę kolektyvizaciją.

1949 m. sausio 4 d. sušauktas LKP(b) CK XIX plenumas lyg ir nežadėjo didelių permainų. Partiečiai priėmė gana nuosaikų nutarimą „Dėl eilinių kolektyvinių ūkių statybos uždavinių Lietuvos SSR“, kuriame akcentavo: „<...> respublikos partinių ir sovietinių organizacijų pagrindinėmis užduotimis laikyti esamų kolūkių organizacinį ūkinį stiprinimą, kolūkių visuomeninio turto padidinimą, kolūkinės santvarkos pranašumų propagavimą tarp biedniokų bei vidutiniokų ūkių ir tolesnį kolūkių organizavimą.“⁵ Iki 1949 m. sausio 4 d. respublikoje buvo sukurta 614 kolūkių, kurie sujungė 203 100 ha žemės⁶. Tai buvo nedidelis procentas visos dirbamos žemės, todėl tokie kolektyvizacijos tempai netenkino nei sąjunginės, nei vietinės valdžios.

Padėtis kardinaliai pasikeitė, kai J. Stalinas 1949 m. sausio 18 d. savo kabinete priėmė Lietuvos, Latvijos ir Estijos sovietinių respublikų komunistų partijų pirmuosius sekretorius – A. Sniečką, J. Kalnberzinį ir N. Karotammą⁷. Jie buvo sukviešti paties

J. Stalino nurodymu⁸. Išliko vos keletas liudijimų apie šį susitikimą. Pasak 1973 m. užrašytų A. Sniečkaus prisiminimų, Baltijos respublikų sekretorius apsvarstyti kolektyvizacijos klausimo pas J. Staliną palydėjo VKP(b) sekretoriato vadovas G. Malenkovas. J. Stalinas pirmiausia kreipėsi į A. Sniečką prašydamas išsakyti savo požiūrį. Pacituosime A. Sniečkaus atpasakotus žodžius: „Aš nepasisakiau prieš kolektyvizaciją, bet iškėliau klausimą lanksčiai. Kolektyvizacijai reikia sudaryti sąlygas. Po Didžiojo Tėvynės karo daugelis valstiečių ūkių dar nebuvo reikiamai atsigavę, trūko darbo gyvulių, galvijų. Nebuvo ir technikos, kuri galėtų pakeisti traukiamąją arklių jėgą. Skubėti tokiomis sąlygomis kurti kolūkius yra ne visai tikslinga.“ Anot A. Sniečkaus, J. Kalnberzinis kalbėjo „iš kairuoliškų pozicijų“: „Sąlygos kolektyvizacijai yra, valstiečiai trokšta kolūkių sukūrimo. Reikia šį darbą nedelsiant pradėti“, o N. Karotammas „pasirodė visų gudresnis ir nepagalvojęs leptelėjo“: „O mes pažiūrėsime, kaip latviai vykdyt kolektyvizaciją ir tada spręsimė, kaip pasieltgi.“ Pasak A. Sniečkaus, buvo sutarta, kad „kolektyvizacijai reikia ruošti“⁹. Deja, į šį liudijimą reikia žvelgti labai kritiškai dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, A. Sniečkaus atmintis tuo metu buvo silpna ir jis painiojo įvykius, datas, pavyzdžiui, sakė, kad Lietuvai J. Stalinas skyrė 120 sunkvežimių¹⁰. Pasak ilgamečio LSSR Ministrų Tarybos pirmininko Mečislovo Gedvilo prisiminimų, kurie atrodo patikimesni, 150 sunkvežimių buvo skirti 1944 m. liepos mėn. pradžioje, kai J. Stalinas priėmė Lietuvos, Latvijos ir Estijos komunistų partijų pirmuosius sekretorius ir ministrus pirmininkus bei kalbėjo apie grįžimą į atkovotą iš vokiečių Lietuvą ir laukiančius ūkio atstatymo darbus¹¹. Taip pat A. Sniečkus neteisingai nurodė susitikimo metus – 1946 m. Antra, kaip jau minėta anksčiau, dar 1948 m. A. Sniečkaus iniciatyva LKP(b) CK ir LSSR

Ministrų Taryba 1948 m. kovo 20 d. priėmė nutarimą „Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo respublikoje“, po kurio, o ypač po 1948 m. gegužės trėmimo, pradėta aktyviai spausti valstiečius stoti į kolūkius ir kolūkių skaičius gerokai išaugo. Taigi vizito pas J. Staliną metu A. Sniečkus negalėjo kalbėti apie „skubėjimą“ „netikslingumą“, nes pats rodė tą skubotumą 1948 m. Kitas dalykas, kad susitikime negalėjo būti nutarta, jog „kolektyvizacijai reikia ruoštis“, nes 1949 m. vasario ir kovo mėn. prievartinė kolektyvizacija jau vyko didžiuliu tempu (vasario mėn. įkurti 376 kolūkiai, kovo mėn. – 683¹²) ir apie joki „pasiruošimą“ nebuvo nė kalbos. Retrospektyviai prisiminimuose A. Sniečkus norėjo sumenkinti savo tuometį aktyvų vaidmenį įgyvendinant visuotinę prievartinę kolektyvizaciją, pasirodyti menininkams kuo geriau, nes visuomenėje prisiminimai apie kolūkių kūrimą ir pirmuosius kolektyvizacijos metus buvo niūrūs.

Aiškinantis lemiamo sprendimo dėl visuotinės kolektyvizacijos priėmimo Kremliuje aplinkybes ir iniciatorius, labai svarbus kitas, mano manymu, patikimesnis šaltinis. Pasak Estijos SSR KP(b) CK pirmojo sekretoriaus N. Karotammo tų metų rašytinio liudijimo¹³, 1949 m. sausio 18 d. susitikime ilgiausiai svarstytas „buožių“ (pasiturinčių valstiečių) klausimas. Iš pradžių J. Stalinas kalbėjo, kad „kolektyvizacijos procentas mažas ir kad gal dar per anksti buožes likviduoti, kad reikia bent 30–40 proc.“. Tikriausiai J. Stalinas čia kalbėjo apie tai, kad tiek procentų visų valstiečių ūkių reikėtų sujungti į kolūkius. Keičiantis nuomonėmis, J. Stalinas du kartus perklausė respublikų vadovus, anot N. Karotammo, „patikrino, ar iš tikrųjų mes taip manome [turėta omenyje siūlymas ištremti valstiečius. – M. P.], ar tik taip kalbame <...>“. Toliau N. Karotammas atpasakoja savo kalbą: „Mes [matyt, turėta omenyje A. Sniečkus, J. Kalnberzinis ir pats

N. Karotammas. – M. P.] pabrėžėme, kad tai vis dėlto mūsų nuomonė. Aš pridūriau, jog buvo taip pat CK Biuro¹⁴ nuomonė, kad iš pradžių būtų galima visus labiausiai priešiskus buožes išsiųsti. Bet tai ne klausimo sprendimas.“ Susitikimo pabaigoje J. Stalinas galiausiai tarė: „Išsiųsim juos lauk. Bet tai reikia padaryti greitai, kad šis reikalas kaimo per daug ilgai nenervintų.“¹⁵ Iš N. Karotammo pateikto susitikimo atpasakojimo susidaro įspūdis, kad respublikų lyderiai patys siūlė J. Stalinui ištremti pasiturinčius valstiečius. Šis liudijimas yra kol kas vienintelis žinomas šaltinis, kuriame kalbama apie 1949 m. kovo mėn. masinio valstiečių trėmimo iš Baltijos šalių iniciatorius, tačiau jį kvestionuoti sunkiau, nes dokumentas (nors nedatuotas) sudarytas stalinizmo metais. Taigi galime daryti atsargią išvadą, kad iš paties J. Stalino buvo gautas nurodymas skubotai vykdyti prievartinę visuotinę kolektyvizaciją ir pritarimas Baltijos respublikų komunistų partijų pirmųjų sekretorių siūlymui įvykdyti dar vieną masinį valstiečių trėmimą. Deportacijos turėjo pakirsti Baltijos šalyse vykusio antisovietinio partizanų pasipriešinimo socialinę bazę, pakeisti visuomenės struktūrą, galutinai palaužti valstiečių valią priešintis kolūkių kūrimui ir užtikrinti žemės ūkio visuotinės kolektyvizacijos sėkmę.

Po vizito pas diktatorių A. Sniečkus 1949 m. vasario 15–18 d. sušaukė LKP(b) VI suvažiavimą, kuriame iškėlė tikslą „per artimiausius metus pasiekti visišką kolūkinės santvarkos pergalę“. Suvažiavimo dokumentai nurodė pagrindines kryptis ir priemones šiam tikslui pasiekti. Partinėms ir vyriausybiniams institucijoms buvo iškeltas uždavinys forsuotai vykdyti visuotinį žemės ūkio kolektyvizavimą¹⁶. Tokį staigų agrarinės politikos posūkį galėjo lemti tik J. Stalinas, nes dar visai neseniai VKP(b) CK Partinių organizacijų tikrinimo valdyba ir Žemės ūkio skyrius prieštaravo respubliki-

nės valdžios skubotumui kuriant kolūkius¹⁷. Suvažiavimo metu skaitytame ataskaitiniame pranešime, galima numanyti, A. Sniečkus perteikė pagrindines J. Stalino susitikime su Baltijos respublikų vadovais išsakytas mintis: „Draugas Stalinas moko, kad kolūkinė statyba negali vykti savięga. Taip pat negalime užmiršti, kad sėkmingas ir masinis kolūkių vystymasis neišvengiamai sukels dar beviltiškesnius buožijos mėginimus priešintis socialistinei statybai kaime, nes priešas žino, kad šita statyba suduos jam mirtiną smūgį. Kuo masiškesnis taps kolūkinis judėjimas, tuo labiau sužvėrės priešas, buožė, jaučiantis, kad žemė slysta iš po kojų. Tai reiškia, draugai, jog mes turime mobilizuoti visas savo jėgas tam, kad buožijai būtų suduoti triuškinantys smūgiai.“¹⁸ Tai buvo aiški užuomina į ateityje numatomas represijas prieš „buožes“ arba trėmimus.

Neabejotina, kad Baltijos respublikų lyderių ir J. Stalino sprendimas dėl masinio valstiečių ištėmimo buvo tikslingai suderintas su prasidėjusia visuotine prievartine kolektyvizacija. Oficialų nutarimą dėl masinių trėmimų iš Baltijos šalių SSRS Ministrų Taryba priėmė praėjus vienuolikai dienų po susitikimo Kremliuje – 1949 m. sausio 29 d. Nutarimą pasirašė SSRS MT pirmininkas J. Stalinas ir SSRS MT reikalų valdytojas J. Čadajevs. Pasak nutarimo, „amžiams“ turėjo būti ištremta 8500 šeimų (25 500 žmonių). Į šį skaičių turėjo įeiti „buožės su šeimomis“, nelegalioje padėtyje buvusių, žuvusių, įkalintų ginkluotojo ir neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvių bei jų rėmėjų šeimos, legalizuoti „banditai“ (partizanai), „tęsiantys priešišką veiklą“, ir jų šeimos¹⁹. Kovo 19 d. LSSR MT pirmininkas M. Gedvilas pasirašė LSSR MT nutarimą „Dėl buožių iškeldinimo iš Lietuvos SSR teritorijos“, kuriame, kitaip nei SSRS MT nutarime, kalbama tik apie šešių tūkstančių „buožių su šeimomis“ ištėmimą, nes

sprendimą dėl pasipriešinimo dalyvių šeimų trėmimo turėjo priimti SSRS MGB Ypatin-gasis pasitarimas²⁰. Kaip ir norėjo J. Stalinas, Lietuvos gyventojų masinio trėmimo operacija, kodiniu pavadinimu „Priboj“ („Bangų mūša“), buvo įvykdyta stebėtinai sparčiai – 1949 m. kovo 25–28 d., tai yra per keturias dienas. Oficialiais duomenimis, iš Lietuvos amžinai tremčiai buvo ištremtas 28 981 žmogus²¹. Nutarimo biurokratinė formuluotė buvo standartinė rutininė, tačiau iš jos sunku spręsti apie trėmimo iniciatorius: „Priimti Lietuvos SSR, Latvijos SSR, Estijos SSR Ministrų Tarybų ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos KP(b) Centro Komitetų pasiūlymą ištremti...“²² Iš viso per 1949 m. trėmimus (papildomi nedidelio masto trėmimai dar vyko balandžio 10–20 d., birželio 6 d. ir liepos 7 d.) iš Lietuvos buvo ištremta apie 33 tūkst. žmonių²³. Didžiausią ištremtųjų nuošimtį sudarė vidutiniškai valstiečiai, nes dauguma pasiturinčių valstiečių buvo ištremti dar 1948 m. Pagal bendrą ištremtųjų žmonių skaičių tai buvo didžiausi trėmimai okupuotose Baltijos valstybėse, o Lietuvoje – antras pagal dydį. Didžiausias trėmimas įvykdytas 1948 m. gegužės 22–27 d., tada ištremta apie 40 tūkst. gyventojų. Trėmimų metu konfiskuotas valstiečių turtas (žemė, pastatai, gyvuliai, žemės ūkio padargai ir inventorius) buvo panaudojamas stiprinant kuriamų kolūkių materialinę bazę. Tokiu nieko nekainuojančiu būdu buvo įgyti pastatai, kuriais kompensuota naujų kolūkininių patalpų statyba.

Kaip kolektyvizavimo tempus veikė deportacijos, rodo kolūkių kūrimosi statistika. 1948 m. vasarą, po gegužės pabaigoje įvykdyto masinio valstiečių trėmimo, sparčiai išaugo kolūkių skaičius. Pavyzdžiui, nuo balandžio 1 d. iki liepos 1 d. kolūkių padaugėjo nuo 75 iki 227 (įkurti 152 kolūkiai); spalio 1 d. jų buvo 290, lapkričio 1 d. – 380²⁴. 1949 m. kovo pabaigoje įvykdžius antrą

masinį valstiečių trėmimą, balandžio mėn. buvo įkurti 1266 kolūkiai – tai didžiausias skaičius per vieną mėnesį įkurtų kolūkių 1949 m.²⁵ Šie skaičiai aiškiai rodo tiesioginį ryšį tarp deportacijų ir kolektyvizacijos paspartėjimo.

LKP(b) VI suvažiavime gavusi direktyvą vykdyti visuotinę kolektyvizaciją, vietinė partinė ir sovietinė valdžia provincijoje veikė šiurkščiai ir tiesmukai. Gana tipiškas visai Lietuvai atvejis forsautos kolektyvizacijos pradžioje užfiksuotas Eišiškių valsčiaus Pulstakų kaime. Šio kaimo valstiečiai 1949 m. balandžio 15 d. kolektyviniame laiške-skunde G. Malenkoviui ir SSRS MT reikalų valdytojo pavaduotojui V. Prokofjevui pranešė apie valsčiaus vykdomojo komiteto atstovų naudotą prievartą, patyčias, „grasimus ginklu ir išvežimu į Sibirą“ tiems, kurie nestos į organizuojamą kolūkį. Valstiečiai buvo priversti pasirašyti pareiškimus stoti į kolūkį, tačiau ėmėsi ieškoti užtarimo Maskvoje, prašydami grąžinti konfiskuotus gyvulius ir žemės ūkio inventorių. G. Malenkovas pavedė VKP(b) CK Žemės ūkio skyriui kartu su LKP(b) CK patikrinti faktus vietoje ir apie rezultatus informuoti, tačiau nežinoma, kokios buvo patikrinimo išvados ir koks likimas pasirašiusiųjų laukė vėliau²⁶. Kitas atvejis. Albinas Žebuolis iš Rubikių kaimo prisimena, kaip buvo įkurtas „Ždanovo“ kolūkis: „O kolūkis kūrėsi taip. Komsorgas Bražiūnas sukviestą Puodžių, Kerkūžių ir Naujasodžio kaimų žmones pas ūkininką Mykolą Perevičių. Prieš tai niekas tarpusavyje nebendravo, nekalbėjo, nesitarė apie stojimą kolūkin. Visi bijojo – vyko trėmimai, neramumai iš visų pusių, tai skrebai, tai miškiniai, ar partizanai. Sunku buvo atskirti kas kur... Taigi, į sukvieštą susirinkimą suėjo visos vienkiemių „galvos“ – šeimininkai apie 20 žmonių. Daug kalbų nebuvo, tiesiog pradėjo kviesti stipriausius ūkininkus, kas daugiausia žemės turi, ir klausti, kiek ko

turi, ką duosi ir t. t. Po vieną, po vieną ir surašė visus. Nei vienas net ko nors paklausti neišdrįso, nes ginkluoti skrebai buvo įterpti tarp ūkininkų, – nei pakalbėsi, nei pasitarsi. Ilgai laukti nereikėjo, gal po poros valandų jau ir kolūkio pavadinimas buvo – „Ždanovas“.²⁷ Jonas Jakeliūnas prisimena, kaip buvo kuriamas kolūkis Kavarsko valsčiaus Pienionių apylinkėje: „Važinėjo Kavarsko valdžia. Tuos, kurie nenorėjo stoti, laikė per naktį Vytauto Grigaliūno namuose. Šis priėmė, kurgi dėsies?.. Pas Grigaliūną ir susirinkimas vyko. Valdžia važinėjo ginkluota. Pradžioje gražiai kalbėjo. Labiausiai spaudė tuos, kurie stipriau gyveno. Jei kas, tuoj pradėdavo gąsdinti trėmimais... Kas gi norės išsišokti ar kitaip pyktis?..“²⁸ Julija Augutienė prisimena, kaip sovietų valdžia palauždavo besipriešinančius stoti į kolūkį ūkininkus Burbišio apylinkėse: „Buvom keletą kartų sukviešti. Neidavo Mataušas Jakubonis, labai priešinosi, todėl jam uždėjo dideles prievoles, ir jų vis daugėjo... tai grūdų, tai mėsos... Jų visus gyvulius konfiskavo, bet jis vis tiek nestojo kolūkin. Ir Juozas Karvelis priešinosi, pradžioje nestojo. Jis turėjo labai daug žemės. Tai jį buvo uždarę sklepan buvusiam Kriaučionio name. Išlaikė apie tris dienas. Vis grasindavo, gąsdindavo, todėl vėliau jis įstojo kolūkin. Išsisuko iš tremties.“²⁹ Labai panašiai, naudojant didesnę ar mažesnę prievartą kolūkiai buvo kuriami visoje Lietuvoje.

Tačiau visuotinė kolektyvizacija nebūtų vykusį taip sėkmingai, jei tuo pat metu nebūtų vykęs stiprus ekonominis valstiečių spaudimas ir jų ūkių žlugdymas. Istorikas Liudas Truska savo studijoje argumentuotai atskleidė, kaip ekonominiais, finansiniais ir teisiniais svertais valdžia palauždavo valstiečių pasipriešinimą bei demotyvuodavo juos išlaikyti individualius ūkius. Didindama žemės ūkio produktų prievoles (pyliavas) ir mokesčius, sovietų valdžia įstūmė valstiečius (iš esmės vidutiniokus) į beviltišką padėtį. Už

įsiskolinimus, nesumokėtus mokesčius grėse teismai, turto konfiskavimas, tad vienintelė išeitis ūkininkui likdavo stoti į kolūki³⁰. 1948 m. spalio–gruodžio mėn. buvo aprašyta 12 900 žemės ūkio mokesčių skolininkų, iš jų 6700 perduoti teismui. 1949 m. aprašyta apie 30 tūkst. skolininkų, iš jų apie 12 tūkst. perduota teismui³¹. Detaliau šio klausimo nenagrinėsime, nes istoriografijoje tai gana išsamiai atskleista³².

KOLŪKIŲ BŪKLĖ IR VKP(B) CK INSPEKTORIŲ KONTROLĖ 1950–1952 M.

1949 m. gruodžio mėn. respublikoje buvo 93 tarybiniai ūkiai, kurie turėjo 146,5 tūkst. ha žemės. SSRS Ministrų Taryba buvo davusi užduotį respublikos vadovybei per artimiausius metus tarybinius ūkius paversti pavyzdiniais ūkiais, gaunančiais 23 cnt grūdinių kultūrų derliaus iš vieno hektaro, o gyvulininkystės produktyvumą padidinti 2,5–3 kartus. A. Sniečkus ir M. Gedvilas, motyvuodami tarybiniais ūkiais Maskvos keliama didžiuliais uždaviniais, prašė G. Malenkovo skirti žemės ūkio technikos. VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vadovams tarpininkaujant, SSRS tarybinių ūkių ministerija 1950 m. pradžioje Lietuvai skyrė 210 automobilių, 240 traktorių, 34 kombainus, 20 grūdų džiovyklų, 70 sėjamųjų mašinų, įrangą ekskavatorių stočiai ir veislinių gyvulių³³. Tačiau pagrindinė žemės ūkio produkcija turėjo būti gaunama ne iš tarybinių ūkių, o iš kolūkių: 1950 m. vasario 1 d. Lietuvoje jau buvo sukurti 6205 kolūkiai, sujungę 65,1 proc. respublikos valstiečių ūkių. Iš jų 20 kolūkių (0,32 proc. visų kolūkių) buvo sukurti 1947 m., 594 (6,2 proc.) kolūkiai sukurti 1948 m., 5318 (55,7 proc.) – 1949 m. ir 273 (4,4 proc.) – iki 1950 m. vasario 1 d.³⁴

VKP(b) CK ir SSRS MT vadovybė nebuvo linkę akiai pasitikėti informacija apie kolektyvizacijos „sėkmę“, todėl atidžiai stebėjo ir kontroliavo padėtį respublikoje. 1950 m. pradžioje tikrinti kolektyvizacijos eigą iniciatyvos ėmėsi Kolūkių reikalų taryba prie SSRS Ministrų Tarybos. Į Lietuvą buvo pasiųstas inspektorius Domarackis; jis ataskaitoje Kolūkių reikalų tarybos prie SSRS MT pirmininkui Andrejui Andrejevui rašė, kad Šiaulių, Joniškio, Rietavo, Kėdainių, Anykščių, Šakių, Radviliškio ir Šilutės apskrityse kolektyvizuota per 90 proc. valstiečių ūkių, 14-oje apskričių kolektyvizuota daugiau kaip 70 proc., tačiau Varėnos apskrityje į kolūkius įstojo tik 3,7 proc. valstiečių ūkių, Vilniaus – 24,8 proc., Trakų – 26,6 proc., Alytaus – 31,8 proc. ir Ukmergės – 34,2 proc. Domarackis atkreipė dėmesį į tai, kad SSRS vyriausybė 1949 m. suteikė didelę materialinę pagalbą respublikai: skyrė 46,1 mln. rb ilgalaikių kreditų, 9600 t grūdų sėjai, 135 krovininius sunkvežimius ir kitos žemės ūkio technikos. Jo nuomone, tai leido paspartinti valstiečių ūkių kolektyvizavimą ir organizaciniu ūkiniu atžvilgiu sustiprinti kolūkius. Antra vertus, Domarackis pranešė apie „rimtus trūkumus“ vykdant kolektyvizaciją – daugelyje kolūkių didelė dalis darbinių gyvulių, žemės ūkio inventoriaus ir pastatų nebuvo suvisuomeninti, nevyko visuomeniniai darbai – valstiečiai savo ūkius apdirbdavo individualiai³⁵. Pavyzdžiui, 1950 m. sausio 1 d. 2031 kolūkyje (tai sudarė 33,3 proc. bendro kolūkių skaičiaus) nebuvo suvisuomenintos gamybos priemonės – darbiniai gyvuliai ir žemės ūkio inventorius. Daugelyje kolūkių grūdinių kultūrų pavasarinės ir rudeninės sėjos darbus valstiečiai atliko individualiai, taip pat individualiai nuėmė derlių. Švenčionėlių valsčiaus vykdomasis komitetas Domarackiui pranešė, kaip vyko darbas kolūkyje „Raudonoji žvaigždė“: „Valsčiaus, apskrities organizacijos ir partinės

organizacijos kolūkiui nurodė 1949 m. pavasario sėją vykdyti kolektyviai organizuotu darbu ir suvisuomeninti visas sėklas. Tačiau, nepaisant daugkartinių perspėjimų ir politinių aiškinimų apie kolūkinės santvarkos pranašumus, kolūkiečiai nepradėjo kolektyviai dirbti žemės ir atlikti pavasarinės sėjos darbų.“ Apibendrinamas ataskaitą Domarackis padarė išvadą: „Visi šie rimti trūkumai vykdant kolūkių kūrimą Lietuvos SSR yra padarinys to, kad kolektyvizacijai neteisingai vadovavo daugelis vietinių sovietinių ir partinių organizacijų, kurios organizuojant kolūkius nesiėmė būtinų priemonių, kad gamybos priemonės būtų laiku suvisuomenintos daugiau kaip dviejuose tūkstančiuose kolūkių, ir nesiima pakankamų priemonių stiprinti šiuos kolūkius.“³⁶ Taigi inspektorius atskleidė pagrindinę kolektyvizacijos bėdą – kolūkių fiktyvumą arba, galima sakyti, „popierinį“ fasadiškumą. Dėl tokios padėties Maskvos kontrolierius nesiėmė kaltinti LKP(b) CK ar LSSR MT vadovų, atsakomybę paliko tik vietinėms partinėms, sovietinėms organizacijoms ir kolūkių valdyboms³⁷.

Tačiau šios informacijos VKP(b) Centro Komitetui neužteko. Paraleliškai turėjo būti gauta informacija partine linija, ir čia nepamainomas pasirodė LKP(b) CK antrasis sekretorius Aleksandras Trofimovas, kurio kompetencija anksčiau suabejojo VKP(b) CK Kadrų valdybos inspektorius, rašęs, kad A. Trofimovas svarstant klausimus LKP(b) CK biure dažniausiai tyli, „savo nuomonę šiek tiek priderina prie Lietuvos KP(b) CK pirmojo sekretoriaus nuomonės“ ir „labai retai informuoja VKP(b) CK apie padėtį respublikoje“. Inspektorius rekomendavo Kadrų valdybai „norint išsaugoti drg. Trofimovą LKP(b) CK antrojo sekretoriaus pareigose“, iškviesti jį į CK, nurodyti trūkumus ir pareikalauti juos „pašalinti artimiausioje ateityje“³⁸. Tikriausiai A. Trofimovas buvo griežtai perspėtas, nes 1950 m. kovo 29 d.

VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjui A. Kozlovui pateikė plačią ataskaitą apie kolūkių būklę ir kolektyvizacijos eigą. A. Trofimovo pateikta informacija rodo, kad 1950 m. kovo 29 d. Lietuvoje iš viso buvo 363 597 valstiečių ūkiai, iš jų 251 538, arba 69,2 proc., buvo sujungti į kolūkius. 1950 m. kolūkių kūrimo tempai išliko tokie pat spartūs – nuo vasario 1 d. iki kovo 29 d. buvo sukurti 192 kolūkiai ir bendras kolūkių skaičius pasiekė 6397. Vienas kolūkis sujungė 40 valstiečių ūkių, o bendrą kolūkio žemę vidutiniškai sudarė 425 ha³⁹. Ypač sunkiai sekėsi organizuoti kolūkius apskrityse, kur daugumą gyventojų sudarė lenkai – Vilniaus, Trakų, Švenčionių ir Širvintų. Tai buvo aiškinama nepakankama šių apskričių sovietizacija ir lenkų ketinimu repatrijuoti. Lazdijų, Prienų, Varėnos, Alytaus, Ukmergės, Marijampolės, Tauragės ir Utenos apskrityse kolektyvizacija strigo dėl partizanų antikolūkinių priemonių (kontragitacijos ir mirties bausmių kolūkių organizatoriams). A. Trofimovas ataskaitoje Maskvai pagrindiniais kolūkių kūrimo trūkumais įvardijo „buožių“ prasiskverbimą į kolūkių valdybas, nesuvisuomenintus gyvulius ir žemės ūkio inventorių, guvulių kritimą dėl nepriežiūros⁴⁰.

VKP(b) CK Žemės ūkio skyrius iš SSRS žemės ūkio ministerijos ir Kolūkių reikalų tarybos prie SSRS MT gaudavo informaciją apie kolektyvizacijos eigą, kolūkių būklę ir teikė rekomendacijas VKP(b) CK sekretoriato vadovui G. Malenkovui. Iš Lietuvos gaunamos žinios vertė sunerinti CK aparato vadovybę. Antai VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjas A. Kozlovas, susipažinęs su inspektorių pažymomis, siūlė G. Malenkovui papildomai komandiruoti į Lietuvą skyriaus instruktorių patikrinti kolūkių būklės, o vėliau apsvastyti šį klausimą VKP(b) CK sekretariate⁴¹. Toks svarstymas įvyko tikriausiai 1950 m. vasaros pabaigoje, tačiau tiksli data ir jo rezultatai nežinomi⁴².

1950 m. birželio 8 d. VKP(b) CK Politinis biuras „priėmė LKP(b) CK pasiūlymą“ ir nutarė organizuoti Lietuvoje politinius skyrius prie mašinų ir traktorių stočių. Manyta, jog griežti politiniai darbuotojai padės gerinti kolūkius aptarnaujančių MTS darbą, padidins jų vaidmenį politiškai ir ūkiškai stiprinant kolūkius, užtikrins, kad žemės ūkio planai ir įsipareigojimai valstybei būtų vykdomi laiku⁴⁵.

Birželio mėn. A. Kozlovas papildomai informavo G. Malenkovą apie „rimtus trūkumus“ vykdant kolektyvizaciją. Pareigūno nuomone, sovietinės ir žemės ūkio organizacijos neskiria pakankamai dėmesio „politiniam ir organizaciniam ūkiniam naujai sukurtų kolūkių sustiprinimui“, Trakų apskrityje iširo 23 žemės ūkio artelės, daugelyje kolūkių nesuvisuomeninti darbiniai gyvuliai, žemės ūkio inventorių, gamybinės patalpos, silpnai plėtojama gyvulininkystė. A. Kozlovas siūlė G. Malenkoviui „dėl gilesnio susipažinimo“ su kolektyvizacijos būkle komandiruoti į Lietuvą skyriaus inspektorius ir po vieną atstovą iš SSRS žemės ūkio ministerijos bei Kolūkių reikalų tarybos prie SSRS MT, taip pat prašė tolesnių nurodymų šiuo klausimu⁴⁴.

1950 m. birželio mėn. prasidėjęs Pietų Korėjos ir Šiaurės Korėjos karas sukėlė nemažą atgarsį Lietuvoje. LSSR prokuroras G. Bacharovas 1950 m. liepos mėn. susirūpinęs informavo SSRS generalinį prokurorą G. Safonovą, o šis – G. Malenkovą apie antisovietines ir antikolūkines apraiškas Širvintų, Trakų, Vilniaus, Švenčionių, Kėdainių ir kituose rajonuose, Kauno srityje. Valstiečiai surinkdavo parašus ir vieningai išstodavo iš kolūkių, vykdė antikolūkinę agitaciją, maištavo, skleidė gandus apie greitą karą tarp JAV ir SSRS, neleisdavo traktorininkams apdirbti jų buvusios žemės, net naudodavo jėgą prieš kolūkio aktyvą, pirmininkus. LSSR MGB ir LSSR prokuratūra tuoj pat ėmėsi represijų,

išsiuntė į vietas savo aparatų darbuotojus. Antikolūkinių apraiškų iniciatoriai nedelsiant buvo suimti ir teisiami, tuo užgniaujant didesnio maišto pavojų⁴⁵.

Kolektyvizacijai įsibėgėjus, A. Sniečkus ir M. Gedvilas buvo sumanę kaimo totalaus pertvarkymo planą ir 1950 m. rudenį prašė J. Stalino visokeriopos sąjunginių ministerijų materialinės paramos. Pagal sumanymą per ketverius metus 190 tūkst. vienkiemių (apie 55 proc. visų valstiečių ūkių) būtų panaikinti, o jų gyventojai kolūkiečiai būtų perkelti į kuriamas kolūkines gyvenvietes. Motyvuojama buvo tuo, kad vienkiemiai „yra stabdys panaudoti šiuolaikinę žemės ūkio techniką, trukdo sutvarkyti kolūkių žemės naudojimą, yra kliūtis organizaciniam ūkiniam kolūkių stiprinimui ir kolūkiečių materialinės gerovės bei kultūrinio lygio kėlimui“⁴⁶. Šiems planams nebuvo lemta išsipildyti, matyt, dėl didžiulių tam reikalingų lėšų stokos.

Po 1950 m. vasaros pabaigoje VKP(b) CK sekretoriato įvykusio „kolūkinės statybos“ eigos Lietuvoje svarstymo respublikos vadovybė turėjo imtis priemonių taisyti padėtį. 1950 m. lapkričio 16–19 d. įvyko LKP(b) CK plenumas; jame A. Sniečkus perskaitė išsamų pranešimą apie pagrindinius „kolūkinės statybos trūkumus ir klaidas“, apžvelgė, ką respublikos partinės ir valstybinės institucijos nuveikė po to, kai kolūkių stiprinimo klausimai buvo apsvaistyti VKP(b) Centro Komite. Kartu buvo iškelti nauji uždaviniai, kaip organizaciniu ūkiniu atžvilgiu stiprinti kolūkius. Plenumo dalyvavęs VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjas pavaduotojas V. Jakuševas ataskaitoje CK vadovams rašė, kad daugelis kolūkių neturėjo gyvulininkystės fermų, žieminių kultūrų sėjos planas neįvykdytas, nekuriamos gyvulininkystės fermos⁴⁷.

1951 m. pradžioje į kolūkius jau buvo sujungta 90,5 proc. visų valstiečių ūkių. Į kolūkių žemes įsiterpę ne kolektyvizuoti

ūkių žemės sklypai A. Sniečkui ir M. Gedvilui pasirodė didelė kliūtis vykdant kaimo pertvarkymus, todėl jie prašė G. Malenkovo leisti Lietuvoje veikti VKP(b) CK ir SSRS LKT 1939 m. nutarimui „Dėl kolūkių visuomeninės žemės apsaugos nuo iššvaistymo“, kuriuo nustatyta, kad į kolūkius neįstoję valstiečiai gali turėti ne daugiau kaip 1 ha žemės, o kolūkiečių pagalbiniai ūkiai – iki 0,20 ha⁴⁸. SSRS žemės ūkio ministro pavaduotojas S. Choštarija tam nepritarė ir prašė nesvarstyti šio klausimo Centro Komitete⁴⁹, tačiau CK aparatas rekomendavo SSRS žemės ūkio ministerijai ir Kolūkių reikalų tarybai prie SSRS MT komandiruoti savo atstovus papildomai išnagrinėti klausimą vietoje kartu su LKP(b) CK, LSSR MT ir pateikti pasiūlymus SSRS Ministrų Tarybai⁵⁰. Tai ir buvo padaryta.

1951 m. visą birželio mėnesį Lietuvoje dirbo VKP(b) CK inspektoriai, jie parengė išsamią ataskaitą apie įvairių respublikos sričių būklę su rekomendacijomis G. Malenkovui. Inspektoriai informavo vadovybę, kad 1951 m. birželio 1 d. buvo įkurti 3154 kolūkiai, sujungę 335 269 valstiečių ūkius, arba 91,5 proc. visų ūkių, tačiau daugelyje kolūkių gyvulių produktyvumas buvo žemas, grobstoma kolūkinė nuosavybė, nepatenkinamai organizuotas darbas ir ypač silpna drausmė. Be to, nebuvo suvisuomenintas darbas, technika, inventorių, darbiniai gyvuliai ir ūkiniai pastatai. Inspektoriai atkreipė dėmesį, kad 1950 m. iš 257 889 moterų 114 181 neišdirbo darbo dienų minimumo, o 33 788 moterys – nė vienos darbo dienos; iš 223 895 vyrų 40 734 neišdirbo darbo dienų minimumo, o 15 354 – nė vienos darbo dienos. Remdamasi inspektorių „patarimu“ Lietuvos SSR vadovybė rengė SSRS MT nutarimo projektą dėl tolesnės pietryčių Lietuvos rajonų plėtros, nes jie buvo ekonomiškai atsilikę ir mažiausiai kolektyvizuoti. Pagrindine ir svarbiausia blogos organizaci-

nės ūkinės kolūkių būklės priežastimi buvo nurodyti vienkiemiai; juos siūlyta naikinti, o kolūkiečius perkelti į kolūkines gyvenvietes. VKP(b) CK pareigūnai manė esant tikslinga pavesti LSSR Ministrų Tarybai ir LKP(b) Centro Komitetui kartu su SSRS žemės ūkio ministerija parengti ir teikti SSRS MT nutarimo projektą dėl valstiečių-kolūkiečių, gyvenančių vienkiemiuose, perkėlimo į kolūkines gyvenvietes. Jų nuomone, ši priemonė būtų lemiamą organizacinį ūkinį atžvilgiu stiprinant kolūkius ir likviduojant tautinį ginkluotąjį pagrindį⁵¹. G. Malenkovas nurodė įvairiems VKP(b) CK aparato padaliniais ir SSRS žemės ūkio ministerijai apsvarstyti inspektorių ataskaitoje iškeltas problemas ir parengti pasiūlymus⁵².

Maskvai padėtis Lietuvoje kėlė didelį nerimą, todėl tų pačių metų rugpjūčio mėn. į Lietuvą pasiūsta dar viena aukščiausio rango pareigūnų delegacija; jos nariai buvo VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjas A. Kozlovas ir SSRS žemės ūkio ministras I. Benediktovas. Jų išvada buvo nepalanki respublikos vadovybei: „Respublikoje daug silpnų kolūkių ir vadinamųjų fiktyvių kolūkių, kuriuose valstiečiai slapta ir netgi visai atvirai ūkininkauja individualiai.“⁵³

Neabejotina, kad VKP(b) CK inspektorių ataskaitos galiausiai inspiravo SSRS vadovybę imtis aktyvių veiksmų. SSRS Ministrų Taryba 1951 m. rugsėjo 4 d. priėmė nutarimą „Dėl pagalbos priemonių Lietuvos SSR žemės ūkiui“; šiuo nutarimu 1950 m. įkurti kolūkiai buvo atleisti nuo mėsos, pieno, kiaušinių ir vilnos privalomų pristatymų valstybei, suteiktos įvairios lengvatos kolūkiams 1951 m.

SSRS ir LSSR vadovybei reikėjo surasti sunkios ekonominės padėties žemės ūkyje ir blogos kolūkių būklės „kaltininką“, todėl vėl griebtasi naujų represijų prieš „išsiskverbčius į kolūkius ir ardomąją veiklą užsiimančius buožes“. J. Stalino vadovaujamas

Politinis biuras atsižvelgė į „LKP(b) CK pasiūlymą“⁵⁴ ir 1951 m. rugsėjo 5 d. priėmė sprendimą ištremti iš Lietuvos „apie 4000 prieš kolūkius veikiančių buožių su jų šeimomis“. LKP(b) Centro Komitetas buvo įpareigotas išaiškinti kaimo gyventojams, kad „buožių“ ištėrimas buvo „priemonė, skirta darbo žmonių saugumo užtikrinimui ir kolūkinės statybos respublikoje pagerinimui“. Tuo pačiu Politinio biuro nutarimu buvo patvirtintas SSRS Ministrų Tarybos nutarimo⁵⁵ „Dėl buožių su šeimomis iškėdinimo iš Lietuvos teritorijos“ projektas⁵⁶. Įgyvendinant šį nutarimą, iš Lietuvos 1951 m. buvo ištremti maždaug 21 177 žmonės⁵⁷, o 1952 m. – maždaug 2934 žmonės⁵⁸. Kaip ir 1948 m., suveikė rutininis sprendimo dėl trėmimų priėmimo ir įgyvendinimo mechanizmas: iniciatyva–sprendimas–akcijos vykdytojas–propagandinis akcijos pagrindimas–formalus akcijos legitimavimas⁵⁹.

Tačiau šios priemonės atrodė nepakankamos. A. Sniečkus, matydamas itin blogą kolūkių padėtį, prašė G. Malenkovo SSRS MT 1951 m. rugsėjo 4 d. nutarimo punktus perkelti į naują nutarimą ir juos taikyti 1952 m. Be to, prašė papildomai nurašyti visus valstiečių, įstojusių į kolūkius, žemės ūkio produktų privalomų pristatymų įsis-kolinimus⁶⁰.

Susidaryti vaizdą apie tuometį ekonominį nuosmukį gali padėti anoniminis laiškas J. Stalinui; jo autorius 1952 m. sausio mėn. rašė: „Šiuo metu visoje Lietuvoje panika. Parduotuvėse viskas išperkama. Kolūkinis turgus ištuštėjo. Kainos neįtikėtinai sukeltos. Maisto prekių parduotuvėse produktų trūkumas. Duonos pirkti eilės susidaro nuo nakties. Mėsos kainos pakilo iki 20–25 rb, sviesto – iki 45 rb prieš 8–10 ir 20–25 rb atitinkamai 1951 m. vasarą.“⁶¹

Vengdamas atsakomybės už kolektyvizacijos nesėkmes, A. Sniečkus griebėsi politinio manevro ir perkėlė kaltinimus

LKP(b) Kauno ir Vilniaus sričių komitetų vadovybėms⁶². Priverstas teisintis, LKP(b) Vilniaus srities komiteto pirmasis sekretorius Danijilas Šupikovas 1951 m. pabaigoje ataskaitoje J. Stalinui turėjo pripažinti „daug didelių trūkumų“ vadovaujant žemės ūkiui, „ypač politiniam ir organizaciniam ūkiniam kolūkių stiprinimui“. Pasak D. Šupikovo, kai kurie kolūkiai buvo kuriami paskubomis, nesuvisuomeninus gamybos priemonių, egzistavo fiktyvūs kolūkiai, o rajonų atsilikimo „kolūkinėje statyboje“ pagrindine priežastimi įvardijo tai, kad „nebuvo sukurtas platus nepartinio aktyvo sluoksniu apie partines organizacijas kolūkiuose“⁶³.

Išsiaiškinti tikrąją padėtį Vilniaus srityje VKP(b) CK nedelsiant nusiuntė inspektorių Jurių Andropovą⁶⁴; jis ataskaitoje G. Malenkovi teigė, kad „kolektyvizacijos įgyvendinimui srityje smarkiai priešinasi buožių liekanos, buržuaziniai nacionalistai ir kunigai, kurie pikta agituoja prieš kolūkius, organizuoja padegimus, kolūkių turto grobstymą, griebiasi teroristinių aktų prieš aktyvistus, kolūkių vadovus, partinius ir sovietinius darbuotojus“, o LKP(b) Vilniaus srities komiteto vadovybė su tuo nekovoja, neišaiškina partijos politikos. Ataskaitoje taip pat pažymima, kad į kolūkių vadovybę prasiskverbę „buožės“ daro didžiulę žalą kolūkiams, žlugdo gyvulininkystės fermas, „buožės“ agituoja derlių nuiminėti individualiai, todėl 1951 m. net 130 kolūkių visuomeniniai pasėliai buvo nuimti individualiai, Eišiškių rajone iširo 5 kolūkiai. Anot inspektoriaus, siekdama ištaisyti padėtį, partinė ir sovietinė valdžia su milicijos pagalba atiminėjo iš valstiečių individualiai nuimtą derlių, grasino ir pradėjo valstiečių areštus. Tuo pasinaudoję „buožės“ sukėlė dalies kolūkiečių antikolūkinius veiksmus Druskininkų, Eišiškių, Varėnos ir Šalčininkų rajonuose, dėl to Eišiškių rajone 17 kolūkių buvo išgrobstytos gyvulininkystės fermos,

10 kolūkių sunaikinti apskaitos dokumentai, 5 kolūkiai iširo, Varėnos rajone 5 kolūkių valdybos atsisakė dirbti. J. Andropovas pažymėjo, kad vadovaujant „kolūkinei statybai“ LKP(b) Vilniaus srities komitetas ir srities rajonų partijos komitetai, užuot „kantriai aiškinę ir įtikinę“, neretai vykdė administravimą ir buvo „pažeidžiamas savanoriškumo principas“, srityje ilgą laiką egzistavo fiktyvūs kolūkiai, kuriuose valstiečiai toliau individualiai ūkininkavo. J. Andropovo manymu, vienkiemiai buvo didelė kliūtis „tolesniam kolūkinės statybos vystymui“⁶⁵.

1952 m. pradžioje VKP(b) CK sekretariate buvo sušauktas CK vadovybės posėdis; jame išklaustas D. Šupikovo ir J. Andropovo ataskaitos ir CK priėmė specialų nutarimą „Dėl LKP(b) Vilniaus srities komiteto darbo“. Nutarime konstatuota: „Nors srities partinė organizacija pasiekė tam tikrų rezultatų vykdant žemės ūkio kolektyvizaciją“, tačiau padarė „rimtų trūkumų ir klaidų vadovaujant kolūkiams“. Įvairios ministerijos buvo įpareigos suteikti visokeriopą pagalbą sričiai toliau plėtojant kolektyvizaciją⁶⁶. LSSR žemės ūkio ministerija ir VKP(b) CK Žemės ūkio skyrius 1952 m. vasario 16 d. G. Malenkoviui pateikė naują pagalbos Lietuvos žemės ūkiui projektą⁶⁷. Šios priemonės gelbėjo žemės ūkį nuo visiškos katastrofos.

LKP(b) VII suvažiavimas (1952 m. rugsėjo 22 d.) konstatavo, kad „Lietuvos kaime nedalomai viešpatuoja socialistinė ūkio sistema. Lietuvos valstietis <...> tapo laisvu naujo, pasiturimo kolūkinio gyvenimo statytoju“⁶⁸. Tikrovė buvo visai kitokia – valstietis tapo pusiau baudžiavinių santykių su valstybe įkaitu, iš esmės pasmerktu skurdžiam vegetavimui ir sąlygoms, kurios ilgainiui skatino materialinę ir dvasinę degradaciją, moralinių vertybių nykimą. Žmonės kėlėsi į miestus, kur gyvenimo perspektyva atrodė geresnė.

IŠVADOS

J. Stalino vadovaujamas VKP(b) CK Lietuvoje iš esmės pakartojo Sovietų Sąjungoje 1929–1932 m. vykusios kolektyvizacijos etapus. Kaimo modernizavimui, arba gyventojų išvalstietinimui, buvo pasirinktas ne fermerizacijos (fermerinių ūkių), o pauperizacijos (nuskurdinimo) ir represijų būdas, tai yra pats blogiausias stalininis išvalstietinimo būdas.

Kolektyvizacijos procesą galima suskirstyti į kelis kokybiškai skirtingus etapus.

Pirmasis etapas (1947 m. balandis–1948 m. vasaris) – nesuveikęs savanoriškumo principas. VKP(b) CK ir LKP(b) CK vadovybė kolektyvizaciją pradėjo įgyvendinti lenininiais savanoriškumo principais, kurie akivaizdžiai nepasiteisino ir kolūkių kūrimo procesas sustojo.

Antrasis etapas (1948 m. kovas–1949 m. sausis) – kolektyvizacijos proceso aktyvinimo laikotarpis. Šiame etape LKP(b) CK ėmė spausti vietines valdžios organizacijas spartinti kolektyvizaciją ir tai susiejo su pirmuoju masiniu valstiečių trėmimu 1948 m. gegužės pabaigoje, kurio metu buvo išvežti pasiturintys ūkininkai. A. Sniečkaus parodytos iniciatyvos forsuoti kolektyvizaciją Maskva nesankcionavo, VKP(b) CK aparate tai buvo vertinama neigiamai. Pirmajame ir antrajame etape J. Stalinas nesidomėjo kolektyvizacijos eiga, todėl VKP(b) CK kontrolė buvo minimali.

Trečiajame etape (1949 m. sausis–1952 m.) prasidėjo ir buvo baigta prievartinė visuotinė kolektyvizacija. Lemiamą sprendimą vykdyti visuotinę kolektyvizaciją ir masinį valstiečių trėmimą J. Stalinas ir sukviesti Baltijos respublikų komunistų partijų pirmieji sekretoriai priėmė 1949 m. sausio 18 d. Kremliuje. Šiuo laikotarpiu spartūs kolektyvizacijos tempai lėmė, kad atsirado daug fiktyvių kolūkių, ir tai tapo VKP(b) CK inspekcijų

nuolatinio dėmesio objektu. 1949–1952 m. Lietuvoje lankėsi ne mažiau kaip 5 įvairaus rango VKP(b) CK inspekcijos, kurios tikrino kolūkių būklę ir kolektyvizacijos eigą. Jų išvadomis buvo vadovaujamasi priimant sąjunginius sprendimus dėl visokeriopos pagalbos blogėjančiai žemės ūkio padėčiai taisyti.

VKP(b) CK nuolatinė kontrolė ir pagalba padėjo LSSR vadovybei įvykdyti kaime „didįjį lūžį“, arba ūkininkų išvalstietinimą, kai buvo

sulaužyta kaimo bendruomenės gyvenimo sankloda, pakeisti nuosavybės, ekonominiai ir socialiniai santykiai. Kolūkinė santvarka iš esmės pažeidė kaimo egzistencijos sąlygas, atėmė materialinę žmonių motyvą ir iniciatyvą, sutraukė tradicinius kaimo bendruomeninius santykius bei ryšius. Kolektyvizacija sunaikino paskutinę valstybės nekontroliuojamą laisvosios rinkos salelę – individualius valstiečių ūkius ir paspartino kaimo žmonių emigravimą į miestus.

Nuorodos

¹ К. Маркс, Ф. Энгельс, *Избранные произведения*, т. 2, Москва: Издательство политической литературы, 1948, с. 414–415.

² В. И. Ленин, *Полное собрание сочинений*, т. 38, Москва: Издательство политической литературы, 1969, с. 29.

³ И. В. Сталин, *Вопросы ленинизма*, Москва: Госполитиздат, XI изд., с. 307.

⁴ И. В. Сталин, „Год великого перелома: к XII годовщине Октября“, *Правда*, 3 ноября 1929 г.

⁵ LKP(b) CK XIX plenumo medžiaga, Lietuvos upatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1771, ap. 51, b. 231, l. 6.

⁶ *Коллективизация крестьянских хозяйств Литовской ССР*, Вильнюс, 1977, с. 252.

⁷ *На приеме у Сталина. Тетради (журналы) записей лиц, принятых И. В. Сталиным (1924–1953 гг.)*: Справочник, Москва: Новый хронограф, 2008, с. 515.

⁸ Т. Таннберг, *Политика Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956)*, *Исследования и документы*, Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010, с. 44; Rašytinis nurodymas N. Karotammui atvykti į pokalbį su J. Stalinu, Estijos valstybinis archyvas (toliau – EVA), f. 9607, ap. 1, b. 302, l. 1–3.

⁹ 1973 m. sausio 7–9 d. vyko pompastiškas A. Sniečkaus 70-ies metų jubiliejus minėjimas. Sausio 9 d. pasveikinti sekretoriaus į LKP CK atvyko dailininkų Vytauto Mackevičiaus, Vlodo Karatajaus ir Liudos Vaineikytės delegacija, kuriai jis, geriant kavą, papasakojo apie susitikimus su J. Stalinu 1944 ir 1949 m. Prisiminimus užrašė susitikime dalyvavęs Partijos istorijos instituto prie LKP CK direktorius

Romas Šarmaitis, žr. Susitikimai 70-mečio gimimo dienos proga 1973 metais. *Revoliucinė veikla 1920–1940 metais*. Susitikimas su dailininkais, LYA, f. 3377, ap. 51, b. 80, l. 13–17.

¹⁰ Ibid.

¹¹ M. Gedvilas, *Lemiamas posūkis*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 238–239.

¹² A. Jefremenka, *Kolūkinės santvarkos pergalė Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 45.

¹³ Rašytinis nurodymas N. Karotammui atvykti į pokalbį su J. Stalinu, EVA, f. 9607, ap. 1, b. 302, l. 1–3.

¹⁴ Matyt, čia turėta omenyje Estijos KP(b) CK biuras, o ne VKP(b) CK Politinis biuras.

¹⁵ Т. Таннберг, op. cit., c. 44; Rašytinis nurodymas N. Karotammui atvykti į pokalbį su J. Stalinu, EVA, f. 9607, ap. 1, b. 302, l. 1–3.

¹⁶ *Советская Литва*, 1949 03 09.

¹⁷ VKP(b) CK Partinių organizacijų tikrinimo valdybos Partinės informacijos skyriaus vedėjo I. Pozdniako 1948 m. kovo 22 d. pažyma A. Ždanovui, A. Kuznecovui ir M. Suslovui apie LKP(b) CK ir Lietuvos SSR Ministrų Tarybos nutarimą „Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo respublikoje“, RVSPJA, f. 17, ap. 122, b. 319, l. 59–60; VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojo V. Jakuševio 1948 m. rugpjūčio 7 d. tarnybinis raštas A. Ždanovui dėl I. Pozdniako pažymos „Dėl Lietuvos SSR KP(b) CK ir Lietuvos SSR Ministrų Tarybos nutarimo dėl kolektyvinių ūkių organizavimo respublikoje“, ibid.

¹⁸ LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) VI suvažiavime, LYA, f. 1771, ap. 51, b. 218, l. 18.

¹⁹ *История сталинского ГУЛАГа. Конец 1920-х–первая половина 1950-х годов*: Собрание документов в 7-ми томах, т. 1, Москва: РОССПЭН, 2004, с. 517–519.

²⁰ E. Grunskis, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996, p. 124.

²¹ LSSR valstybės saugumo ministro generolo leitenanto Piotro Gorlinskio ir SSRS MGB įgaliotinio generolo leitenanto Jedunovo 1949 m. kovo 31 d. ataskaita SSRS valstybės saugumo ministrui generolui pulkininkui V. Abakumovui ir SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojui generolui leitenantui S. Ogorcovui apie 1949 m. kovo 25–29 d. trėmimą iš Lietuvos, <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/480400.htm> (žiūrėta 2018 08 21).

²² *История сталинского...*, c. 517–519.

²³ A. Anušauskas, *Teroras, 1940–1958*, Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 210.

²⁴ A. Jefremenka, op. cit., p. 32.

²⁵ Ibid., p. 45.

²⁶ Trakų apskrities Eišiškių valsčiaus Pabarės apylinkės Pulstakų kaimo valstiečių 1949 m. balandžio 15 d. pareiškimas su prašymu G. Malenkovui ir SSRS Ministrų Tarybos reikalų valdytojo pavaduotojui V. Prokofjevui dėl prievartinės kolektyvizacijos, RVSPJA, f. 17, ap. 118, b. 388, l. 66–67.

²⁷ I. Adomonienė, *Kolektyvizacija Anykščių apskrityje 1948–1950 m.*, Utena: UAB „Utenos Indra“, 2009, p. 74.

²⁸ Ibid., p. 98.

²⁹ Ibid., p. 91.

³⁰ L. Truska, „Lietuvos valstiečių kolektyvizavimas“, in *Lietuvos istorijos metraštis*, 1988, Vilnius: Mokslas, p. 79–90.

³¹ L. Truska, „Skaudi praradimų kainą“, *Komjaunimo tiesa*, 1988 05 18.

³² L. Truska, „Lietuvos valstiečių...“

³³ A. Sniečkaus ir M. Gedvilo 1949 m. gruodžio 7 d. tarnybinis raštas G. Malenkovui dėl pagalbos tarybiniais ūkiams, RVSPJA, f. 17, ap. 138, b. 105, l. 151–153; VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojo V. Puzanovo 1950 m. vasario 18 d. raštas G. Malenkovui dėl pagalbos Lietuvos tarybiniais ūkiams, ibid., l. 157.

³⁴ Kolūkių reikalų tarybos prie SSRS Ministrų Tarybos inspektoriaus Domarackio 1950 m. kovo 2 d. tarnybinis raštas Kolūkių reikalų tarybos prie SSRS Ministrų Tarybos pirmininkui A. Andrejevui „Dėl rimtų trūkumų vykdant kolektyvizaciją Lietuvos SSR“, ibid., b. 162, l. 3–14.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ VKP(b) CK Kadro valdybos inspektoriaus P. Jakovlevo 1948 m. gegužės mėn. pažyma apie LKP(b) CK antrąjį sekretorių Aleksandrą Trofimovą, ibid., ap. 127, b. 1342, l. 95–96.

³⁹ LKP(b) CK antrojo sekretoriaus Aleksandro Trofimovo 1950 m. kovo 29 d. informacinis raštas VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjui A. Kozlovui „Dėl kolektyvizacijos eigos ir kolūkių būklės Lietuvos SSR“, ibid., ap. 138, b. 162, l. 19–27.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo A. Kozlovo 1950 m. balandžio 12 d. tarnybinis raštas G. Malenkovui dėl blogos kolūkių būklės, ibid., l. 15.

⁴² VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo A. Kozlovo 1950 m. birželio 13 d. tarnybinis raštas G. Malenkovui dėl blogos kolūkių būklės, ibid., l. 16–17.

⁴³ VKP(b) CK Politinio biuro 1950 m. birželio 8 d. nutarimas „Dėl politinių skyrių prie MTS organizavimo Lietuvos SSR“, ibid., ap. 3, b. 1082, l. 25–26.

⁴⁴ VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo A. Kozlovo 1950 m. birželio 13 d. tarnybinis raštas G. Malenkovui dėl blogos kolūkių būklės, ibid., ap. 138, b. 162, l. 16–17.

⁴⁵ LSSR prokuroro 2 klasės valstybės justicijos patarėjo Georgijaus Bacharovo 1950 m. liepos 16 d. tarnybinis raštas SSRS generaliniam prokurorui 1 klasės valstybės justicijos patarėjui Grigorijui Safonovui „Dėl antikorūpinių apraiškų faktų kai kuriuose Lietuvos SSR rajonuose“, Rusijos federacijos valstybinis archyvas (toliau – RFVA), f. 8131, ap. 29, b. 195, l. 1–7.

⁴⁶ A. Sniečkaus ir M. Gedvilo 1950 m. spalio 7 d. tarnybinis raštas J. Stalinui dėl kolūkinio gyvenviečių kūrimo ir vienkiamų naikavimo, RVSPJA, f. 17, ap. 138, b. 162, l. 57–59.

⁴⁷ VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojo V. Jakušovo 1950 m. lapkričio 23 d. tarnybinis raštas M. Suslovui ir P. Ponomarenkai „Dėl LKP(b) CK plenumo“, ibid., l. 76–80.

⁴⁸ M. Gedvilo ir A. Sniečkaus 1951 m. kovo 8 d. tarnybinis raštas G. Malenkovui prašant leisti Lietuvoje veikti VKP(b) CK ir SSRS MT 1939 m. gegužės 27 d. nutarimui „Dėl apsaugos priemonių nuo kolūkių visuomeninės žemės iššvaistymo“, ibid., ap. 119, b. 326, l. 112.

⁴⁹ SSRS žemės ūkio ministro pavaduotojo S. Choštarijos 1951 m. kovo 19 d. tarnybinis raštas SSRS MT dėl M. Gedvilo ir A. Sniečkaus prašymo leisti Lietuvoje veikti VKP(b) CK ir SSRS MT 1939 m. gegužės 27 d. nutarimui „Dėl apsaugos

priemonių nuo kolūkių visuomeninės žemės iššvaistymo“, *ibid.*, l. 113.

⁵⁰ J. Penzino ir A. Ponomariovo 1951 m. balandžio 7 d. tarnybinis raštas G. Malenkovi dėl M. Gedvilo ir A. Sniečkaus prašymo leisti Lietuvoje veikti VKP(b) CK ir SSRS MT 1939 m. gegužės 27 d. nutarimui „Dėl apsaugos priemonių nuo kolūkių visuomeninės žemės iššvaistymo“, *ibid.*, l. 111.

⁵¹ VKP(b) CK inspektorių B. Dvinskio, A. Fedino ir V. Stepanovo 1951 m. liepos 7 d. ataskaita G. Malenkovi apie padėtį Lietuvos SSR, *ibid.*, b. 452, l. 233–247.

⁵² G. Malenkovo 1951 m. liepos 11 d. nurodymas SSRS žemės ūkio ministrui I. Benediktovui, VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjui A. Kozlovui, CK darbuotojams Ždanovui ir V. Stepanovui, *ibid.*, l. 232.

⁵³ E. Зубкова, *Прибалтика и Кремль. 1940–1953*, Москва: «Политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2008, c. 186.

⁵⁴ Politinio biuro ir VKP(b) CK nutarimuose ši formuluotė gana standartinė, todėl nėra visai aišku, ar iniciatyvą parodė respublikos vadovybė, ar tokia iniciatyva kilo Kremliuje.

⁵⁵ Potvarkį pasirašė SSRS MT pirmininkas J. Stalinas ir SSRS MT reikalų valdytojas M. Pomaznevas.

⁵⁶ VKP(b) CK Politinio biuro 1951 m. rugsėjo 5 d. nutarimas „Dėl buožių su šeimomis ištrėmimo iš Lietuvos“, RVSPiA, f. 17, ap. 162, b. 46, l. 1, 55, 69, 84.

⁵⁷ Trėmimai vyko keliais etapais: 1951 m. rugsėjo 20–21 d., spalio 2–3 d. ir lapkričio 30 d., žr. A. Anušauskas, *op. cit.*, p. 212.

⁵⁸ Iš jų 359 žmonės buvo ištrėmti 1952 m. rugpjūčio 5–6 d. vykdant MGB Ypatingojo pasitarimo sprendimą. Pagal SSRS MT 1951 m. rugsėjo 5 d. nutarimą 1952 m. sausio 23 d. ištrėmta maždaug 1844 žmonės, o liepos 6–7 d. – 465 žmonės, žr. *ibid.*, p. 211.

⁵⁹ E. Зубкова, *op. cit.*, c. 182.

⁶⁰ A. Sniečkaus 1952 m. vasario 7 d. tarnybinis raštas G. Malenkovi dėl pagalbos kolūkiams, RFVA, f. 5446, ap. 86, b. 4169, l. 11–12.

⁶¹ Anoniminis 1952 m. sausio 18 d. laiškas J. Stalinui apie politinę socialinę padėtį Lietuvoje, RVSPiA, f. 558, ap. 11, b. 903, l. 78–80.

⁶² E. Зубкова, *op. cit.*, c. 222–223.

⁶³ LKP(b) Vilniaus srities komiteto sekretoriaus D. Šupikovo 1951 m. gruodžio 29 d. ataskaita J. Stalinui apie LKP(b) Vilniaus srities komiteto darbą, RVSPiA, f. 17, ap. 119, b. 711, l. 19–44.

⁶⁴ Jurijus Andropovas (1914–1984) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) CK inspektoriaus Baltijos respublikoms (1951 06 21–1953 03 24), VKP(b) CK Partijos, profsąjungų ir komjaunimo organizacijų skyriaus poskyrio vedėjas (1953 03 24–1953 05 15), SSRS užsienio reikalų ministerijos 4-ojo Europos skyriaus vedėjas (1953 05 15–1953 07 18), SSRS valstybės saugumo komiteto pirmininkas (1967 05 18–1982 05 26), SSKP CK generalinis sekretorius (1982 11 12–1984 02 09), SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas (1983–1984), SSKP CK Politinio biuro narys (1973 04 27–1984 02 09).

⁶⁵ VKP(b) CK inspektoriaus Baltijos respublikoms J. Andropovo 1952 m. sausio 18 d. pažyma G. Malenkovi „Dėl Lietuvos KP(b) Vilniaus srities komiteto darbo“, RVSPiA, f. 17, ap. 119, b. 711, l. 6–18.

⁶⁶ VKP(b) CK 1952 m. vasario 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos KP(b) Vilniaus srities komiteto darbo“, *ibid.*, b. 711, l. 1–4.

⁶⁷ A. Kozlovo, I. Benediktovo, J. Penzino, D. Buzino ir J. Volčenkos 1952 m. vasario 16 d. tarnybinis raštas G. Malenkovi dėl pagalbos LSSR žemės ūkiui, RFVA, f. 5446, ap. 86, b. 4169, l. 17.

⁶⁸ *Tarybų Lietuvos valstietija*, H. Šadžius ir kt., Vilnius: Mokslas, 1979, p. 121.

Praėjusiame numeryje dėl techninės klaidos straipsnis buvo priskirtas LGGRTC. Atitaisome klaidą.

Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, Vilnius
Gauta 2019 03 29

Mindaugas Pocius

COLLECTIVISATION IN LITHUANIA 1947–1952: DECISIONS AND CONTROL BY THE CC OF THE ALL-UNION CP

Summary

Based on the documents in the Russian State Archive of Social-Political History and other sources, the article attempts to reveal the little-known aspects of the policy of collectivisation in Lithuania of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolshevik) and Lithuanian CP(B) CC; it also tries to demonstrate the constant attention paid to some issues by the CC of the All-Union CP and decisions it took, and its collaboration with the CC of the LCP(B).

In Lithuania, the CC of the All-Union CP(B) led by Stalin essentially replicated the 1929–1932 stages of the collectivisation in the Soviet Union. The means chosen for the modernisation or alienation of the rural population was not to start farms but to impoverish and repress it, which was the worst Stalinist way of the alienation of the countryside.

The collectivisation process can be divided into some stages that were of a different nature. The first stage (April 1947–February 1948) was based on the principle of volunteering, which failed. The All-Union CP(B) CC and LCP(B) CC leadership started to implement collectivisation according to the Leninist principles of volunteering that did not prove to be useful and the process stopped. The second stage (March 1948–January 1949) was the activation period of the collectivisation process. During the period the CC of the Lithuanian CP exerted pressure on the local authorities to accelerate collectivisation and it was linked to the first mass deportation of peasants at the end of May 1948, when well-to-do farmers were exiled. The initiative to speed up collectivisation shown by Antanas Sniečkus was not authorised by Moscow and the CC of

the All-Union CP apparatus did not approve of it. Stalin was not interested in the first and second collectivisation stages; therefore, the control was minimal. The third stage (January 1949–1952) saw the beginning and completion of the forced universal collectivisation. The crucial 18 January 1949 decision to implement the universal collectivisation and mass deportations of the peasantry was taken by Stalin and the first secretaries of the Communist Party of the Baltic republics who had to go to Moscow. During this period, the high speed of collectivisation led to the emergence of many fictitious collective farms, which became the focus of the constant attention of various inspectorates of the All-Union CP CC. Between 1949 and 1952, at least five groups of various rank inspectors visited Lithuania and assessed the state of the collective farms and the collectivisation process. The conclusions they made served as the basis for taking decisions about all kinds of assistance to improve the deteriorating state of agriculture in the entire Soviet Union. The constant control and aid on the part of the CC of the All-Union CP helped the Soviet Lithuanian leadership to implement the “great break”, i.e. the peasants’ alienation when the structure of the rural community life was broken, the ownership, economic and social relationship underwent great change. The collective farm system essentially violated the conditions of the rural lifestyle, deprived people of material motivation and initiative, breaking traditional relations and ties of the rural communities. Collectivisation destroyed the last niche of the free market not controlled by the state – individual peasants’ farms, which accelerated the migration of the rural population to cities.